

Piąty wymiar. Koncepcja DeafSpace i jej potencjał międzykulturowy*

The fifth dimension: The concept of DeafSpace and its intercultural potential

Abstract: The concept of DeafSpace was developed in response to the everyday experiences and communication needs of deaf people, which determine their distinctiveness, differences in perceiving distances, visual control, and comfort in assimilating information. It is also a manifestation of recognition of the different perceptions of sign language users and their high visual competence. Constructed wherever deaf and hearing people function together, it facilitates intercultural contact in multilingual groups and allows for a departure from the stigmatisation associated with disability and the socio-cultural model of perceiving deafness. The researcher questions the role of space in shaping linguistic practices that connect deaf and hearing people from different cultural circles. The analysis is based on research conducted at the Silesian Museum and conclusions from a study visit to Gallaudet University in November 2024.

Keywords: DeafSpace, bimodal language ecosystem, Deaf gain, cohesion, participation

Słowa kluczowe: DeafSpace, bimodalny ekosystem językowy, *Deaf gain*, kohezja, partycypacja

Wprowadzenie

Mimo narodowego zróżnicowania języków migowych g/Głusi tworzą międzynarodową wspólnotę doświadczenia i komunikacji, którą łączy także opór wobec asymilowania jej do kultury dźwięku (Zdrodowska, 2019: 287). Przejawia się to w potrzebie reprezentacji językowo-kulturowej i odejścia od stygmatyzacji związanej z niepełnosprawnością oraz w dążeniu do uprawomocnienia języków migowych i uznania grupy za mniejszość językowo-kulturową.

* Opisana w artykule wizyta badawcza na Uniwersytecie Gallaudeta została sfinansowana ze środków Europejskiego Miasta Nauki 2024, nr wniosku: 121474. Badania są realizowane w ramach projektu „Mapowanie percepcji. Projektowanie narracji inkluzyjnych w przestrzeniach muzealnych”; promotor: dr hab. Katarzyna Marcol, prof. UŚ; doktorantka będąca wnioskodawczynią i kierowniczką projektu: mgr Dagmara Stanosz. Program Ministerstwa Edukacji i Nauki „Doktorat wdrożeńowy”, VII edycja, czas realizacji: od 1 X 2023 do 30 IX 2027 roku.

Fot. 1. Circle of Signers, Uniwersytet Gallaudeta (fot. D. Stanosz, 2024)

Głusi wychowują się i funkcjonują w środowisku słyszących i niesłyszących, korzystając z różnych kodów komunikacyjnych. Choć ich dostęp do medium dźwięku i mowy jest ograniczony lub są go pozbawieni, muszą się asymilować w kulturze oralno-piśmiennej, a zarazem rzadko dostają możliwość akulturacji w grupie migających (Lane, Pillard, Hedberg, 2011: 32). Ma to kluczowe znaczenie dla analizy nieuświadomionego lub świadomego audyzmu – narzucania rozwiązań opartych na komunikacji dźwiękowej i edukacji oralnej oraz wykluczenia językowego g/Głuchych (Tomaszewski, Wieczorek, Moroń, 2018: 164). Przyjęty w 1880 roku w trakcie II Międzynarodowego Kongresu Edukacji Głuchych w Mediolanie zakaz używania języków migowych w systemie oświaty na rzecz metody oralnej na wiele lat zahamował ich kulturowy rozwój, równocześnie integrując i wzmacniając wspólnotę migających (mimo zakazu nauczania g/Głusi używali tej formy komunikacji w sytuacjach nieoficjalnych).

Cechujący g/Głuchych wysoki stopień koncentracji wizualnej został uwzględniony w założeniach koncepcji DeafSpace (Bauman, 2010) i wpłynął na opracowanie wytycznych projektowych na przykładzie przestrzeni Uniwersytetu Gallaudeta – pierwszej i na razie jedynej na świecie uczelni, gdzie językiem wykładowym jest amerykański język migowy, a kadra akademicka składa się z g/Głuchych wykładowców. W Muzeum

Śląskim od 2018 roku wybrane wykłady są prowadzone przez osoby g/Głuche w polskim języku migowym z tłumaczeniem na polski język foniczny, a wybrane seminaria odbywały się w złożonych wariantach tłumaczeń foniczno-migowych (polski język foniczny, polski język migowy, International Sign, amerykański język migowy).

Metodologia i pytania badawcze

Badania jakościowe w Muzeum Śląskim (rozpoczęte na potrzeby projektu „Głusza”) są prowadzone od 2018 roku w formie obserwacji uczestniczącej i wywiadów narracyjnych. Z kolei badania na Uniwersytecie Gallaudeta zostały przeprowadzone w 2024 roku podczas pobytu studyjnego w Waszyngtonie i obejmowały analizę przestrzeni pod kątem DeafSpace, a także rozmowy z architektami uczelni (Christopherem Hoffmanem, Richardem Doughertym), koordynatorką działań dotyczących *signing ecosystem* (Tabithą Jacques) oraz z g/Głuchymi pracownikami i tłumaczami amerykańskiego języka migowego. Hipoteza badawcza zakłada, że bimodalny ekosystem językowy, uwzględniający języki foniczne i migowe, może stanowić wzorcowy model inkluzywnej edukacji międzykulturowej.

Stan badań

Dla projektowania bimodalnych ekosystemów językowych istotne są badania nad proksemiką i kontaktami międzykulturowymi podjęte w antropologii kulturowej przez Edwarda T. Halla (1987). Na gruncie amerykańskim ważną rolę w określeniu sytuacji g/Głuchych oraz geografii głuchych odegrała teoria postkolonialna (Bhabha, 2010). Publikacje badaczy takich jak Harlan Lane, Paddy Ladd czy Annelies Kusters wywarły duży wpływ na rozwój studiów nad głuchotą, a szczególne znaczenie przypisać tu należy Uniwersytetowi Gallaudeta (Lane, 1996: 243). Współczesny dyskurs na temat równoprawności językowej jest postrzegany w kategoriach praw człowieka i podejmowany w kontekście projektowania inkluzywnego, mediów, dostępności, edukacji i tożsamości. Angażują się w niego zwłaszcza Magdalena Zdrodowska, Magdalena Dunaj, Piotr Tomaszewski, Zuzanna Teper-Solarz oraz związani z ośrodkami akademickimi g/Głusi artyści samorzecznicy: Daniel Kotowski, Agnieszka Kołodziejczak i Michał Justycki.

Definicje

W dyskursie na temat tożsamości językowej g/Głuchych znaczące są pojęcia, które definiują społeczno-kulturowy model interpretacji „głuchoty” (Holcomb, 2023: 15), mianowicie:

- *Deaf gain* – rozumiane jako sensoryczna i kognitywna różnorodność percepcji g/Głuchych mająca potencjał wzbogacenia ludzkości (Bauman, Murray, 2014);
- *Deaf-same* – sensoryczne, społeczne i moralne poczucie wspólnoty doświadczenia g/Głuchych (Kusters, Friedner, 2015);
- *deafnicity* – koncepcja głuchej etniczności, będącej przedmiotem dyskusji o perspektywie kolonialnej i ontologicznej interpretacji historii g/Głuchych (Eckert, 2010; Robinson, 2018);
- *deafhood* – poczucie wspólnego pochodzenia zdefiniowane jako proces poznawania własnej tożsamości przez g/Głuchych (Ladd, 2003);
- *DeafSpace* – koncepcja architektoniczna dotycząca projektowania przestrzeni dostosowanej do potrzeb użytkowników języków migowych (Bauman, 2010);
- *signing ekosystem* – koncepcja sieci łączącej podmioty, które wprowadzają w swojej działalności język migowy jako jeden z języków do wyboru, w co zaangażowani są jego natywni użytkownicy (*The signing ecosystem*, s.a.).

Fot. 2. Krąg konwersacyjny, Uniwersytet Gallaudeta (fot. D. Stanosz, 2024)

Dyskusja

Przez bimodalny ekosystem językowy rozumiem zarówno projekt przestrzeni edukacyjnych, jak i politykę równoprawnej reprezentacji języków fonicznych oraz migowych w przestrzeniach publicznych. Zapewnienie równościowych rozwiązań jest wskazane z uwagi na potrzebę minimalizacji wykluczenia g/Głuchych, dla których język foniczny (wraz z jego formą zapisu) często stanowi język obcy.

Budowanie przestrzeni foniczno-migowych daje możliwość partycypacji g/Głuchych z różnych krajów, czego wyrazem w realiach Uniwersytetu Gallaudeta jest koncepcja *signing ecosystem* – sieci podmiotów włączających język migowy do swojej działalności edukacyjnej, gospodarczej, naukowej i kulturalnej. Zjawisko to zaczyna się rozwijać również w warunkach polskich pod wpływem zaangażowania aktywistów, interwencji społecznych, a przede wszystkim na skutek egzekwowania przepisów ustawy o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami i ustawy o językach migowych.

W anglojęzycznej literaturze przedmiotu pojawia się termin *shared signing communities*, który oznacza foniczno-migowy model komunikacji w społecznościach złożonych z głuchych i ze słyszących posługujących się językami w obu modalnościach (Kusters, 2009: 3). Model ten można uznać za prototyp bimodalnego ekosystemu językowego, w którym języki foniczne i migowe funkcjonują równolegle. Jest on wynikiem zróżnicowanej komunikacji oraz kompetencji określanych przeze mnie jako „spektrum językowe g/Głuchych” (Stanosz, 2024: 91).

Przykładem społeczności mówiąco-migającej typu *shared signing community* byli mieszkańcy wyspy Martha's Vineyard, znanej wśród g/Głuchych jako wyspa, na której „wszyscy migali” (Groce, 1985: 10–16). Wskaźnik głuchoty wynosił tam bowiem 1 : 4 (g/Głuchych w stosunku do słyszących), a nawet gdy zmniejszyła się liczba g/Głuchych mieszkańców, lokalnego języka migowego okazjonalnie używali słyszący (Kusters, 2009: 4). Historia wyspy jest przykładem organicznego wytworzenia się bimodalnego ekosystemu językowego. Mimo że według badań społeczności z wysokim odsetkiem g/Głuchych charakteryzuje multilingwizm, a słyszący posługują się językami migowymi nie tylko w kontakcie z g/Głuchymi, lecz także w sytuacjach, kiedy użycie formy dźwiękowej byłoby niewskazane (Kusters, 2009: 5) – model ten współcześnie się nie upowszechnił. Medykalizacja głuchoty, popularyzacja implantów oraz niski poziom nauczania języków migowych ukształtowały wzorzec integracji, który zakłada raczej asymilację niż uznanie równoprawności języków fonicznych i migowych.

W odniesieniu do tej obserwacji słuszna wydaje się idea zastąpienia pojęć „integracja” (które sugeruje asymilację „nienormalnej” osoby z „normalną” społecznością) czy „inkluzyja” (które sugeruje, że cała grupa

powinna się w dialektyczny sposób zmienić, gdy dołącza do niej osoba z niepełnosprawnością lub cudzoziemiec)¹ bardziej równościowym pojęciem „kohezja” (Rathmann, Mann, Morgan, 2007: 188). Na potrzeby badań przyjąłam, że „kohezja” oznacza równoprawne funkcjonowanie kultur percepcji słuchowej i wizualnej w edukacji oraz przestrzeni publicznej.

Proksemika i DeafSpace

Edward T. Hall zwracał uwagę na odmienne „wejścia sensoryczne” różnych kultur oraz projektowanie, które nie odpowiada zróżnicowanym proksemicznym potrzebom człowieka. Analizując zachowania przestrzenne w kontekście wielokulturowości, migracji i procesów globalizacyjnych, szczególnie interesował się pozawerbalnym aspektem komunikacji: „Trzeba, żebyśmy nauczyli się odczytywać bezgłośnie komunikaty równie łatwo jak drukowane i mówione” (Hall, 2001: 17). Jego książka napisana w roku 1966 pokazuje też, jak duże znaczenie ma zaadaptowanie koncepcji DeafSpace we współczesnych realiach. Chodzi zwłaszcza o dystanse adekwatne do percepcji osób niesłyszących, dla których komunikacja pozawerbalna (język migowy, czytanie z ruchu warg) jest podstawowym źródłem informacji. W przestrzeniach publicznych, wspólnych, nie sposób jej wyizolować z audiosfery istotnej dla większości słyszących (Chołdziński, 2011: 67–68).

Wzorcowym przykładem oddającym ideę kohezji oraz bimodalnego ekosystemu językowego są przestrzenie edukacyjne i użytkowe kampusu Uniwersytetu Gallaudeta, w tym Gallaudet Kellogg Conference Hotel, otwarty dla użytkowników słyszących i niesłyszących z różnych kręgów kulturowych. W korytarzach i recepcji znajdują się aranżacje inspirowane językiem migowym, na ekranach wyświetla się spoty wideo w tymże języku, przygotowane w Gesture Literacy Knowledge Studio. Przestrzenie zakładające interakcję mają charakter społeczny i zostały skonstruowane na planie okręgu (krąg konwersacyjny). Ponadto osobom głuchoniewidomym zapewniono dostęp do informacji w alfabecie Braille’a.

Krąg konwersacyjny funkcjonuje w różnorodnych kontekstach przestrzennych kampusu Uniwersytetu Gallaudeta – przed wejściami do budynków, w małej architekturze, stołówce, bibliotece, salach edukacyjnych. Przestrzenie odgrywają rolę społeczną, umożliwiają kontakt wizualny i dystans ważny dla ergonomii migania w grupie g/Głuchych lub grupie mieszanej obejmującej też tłumaczy. W przestrzeniach otwartych

¹ W takim wariacie grupa, aby móc funkcjonować, szuka rozwiązań kompromisowych, co oznacza dopasowywanie się do narracji dominującej, a nie równościowe, równoległe funkcjonowanie językowo-kulturowe różnych jednostek.

widoczne są także symbole związane z *Deaf pride* – murale, rzeźby, pomniki, alfabety wpisujące się w politykę antydyskryminacyjną.

Fot. 3. Gallaudet Kellogg Conference Hotel, Uniwersytet Gallaudeta (fot. D. Stanosz, 2024)

Proksemika w tym wypadku zakłada poszerzony dystans osobisty i społeczny, wynikający z wizualnej formy komunikacji i ekspresji ruchowej. Edward T. Hall zwrócił uwagę, że rzeczywistości zmysłowe opierają się na ustalonych, utrwalonych na całe życie wzorcach percepcyjnych, w których równie istotne jest to, co może być postrzeżone, i to, co może być pominięte (Hall, 2001: 75–76). Habitus praktyk językowych g/Głuchych, które uwzględniają języki foniczne i migowe, ma więc charakter relacyjno-liminalny. Znaczenie mają tutaj proporcje używanych kanałów przekazów oraz przyjęte społecznie zachowania zwiększające komfort komunikacji: zasięg sensoryczny, przestrzeń i dystans, mobilność i bliskość, światło, kolor, akustyka, co zostało opisane w przewodniku po koncepcji DeafSpace (Bauman, 2010).

Analiza owej koncepcji stała się inspiracją do projektowania przestrzeni doświadczeń edukacyjnych w Muzeum Śląskim (takich jak wykłady, seminaria, konferencje, spektakle teatralne), w czym biorą udział

g/Głusi z różnych krajów. Zrealizowane do tej pory projekty: seminaria „Sztuka łączenia”, projekty edukacyjno-badawczo-wystawiennicze „Głusza”, „Głusza.Observatorium” i „Sign Language International Potential”, a także trwające nadal badania nad przestrzenią oraz prace nad Szlakiem Dźwięku i Obrazu Góreckiego/Dobrowolskiego uzasadniają potrzebę adaptacji idei DeafSpace i uwzględniania jej w wytycznych z zakresu dostępności (zob. Simon, 2010).

Model bimodalnego ekosystemu językowego opierałby się na zdefiniowaniu zasięgu wizualnego i dystansów społecznych, jak również na zaprojektowaniu przestrzeni integrującej, która obejmuje kręgi konwersacyjne, teksty w modalności tekstowo-audytywnej (pismo i dźwięk) oraz przestrzenno-wizualnej (języki migowe i wideo lub animacja), a także reprezentacje kulturowe w postaci alfabetów, gestów, wyobrażeń figuratywnych lub symbolicznych, mające charakter wystawienniczy, performatywny i artystyczny.

Wnioski

Świadomość różnic w zakresie proksemiki, dystansu zapewniającego ergonomię komunikacji oraz rozwiązań projektowych związanych z akustyką, kolorystyką, natężeniem światła (wypracowanych na podstawie audytów) pozwala projektować bimodalne ekosystemy językowe, które w pełni odzwierciedlają ideę partycypacji. Uznanie tak rozumianego sąsiedztwa językowego wzbogaca kulturowo społeczeństwo i może pomóc w zachowaniu języków migowych zagrożonych wyginieciem. Realizacja tych założeń oznacza finalnie odejście od postawy ableizmu i audyzmu, wzmacnia proces emancypacji językowej oraz stanowi wkład w rozwój języków migowych na świecie.

Popularyzacja koncepcji DeafSpace może wpłynąć na pozytywne wartościowanie osób g/Głuchych i migających, podnosząc status społeczny habitusu g/Głuchych jako przedstawicieli niezależnej grupy kulturowej (zob. Bourdieu, 2022: 516). Uwzględnienie owej idei w edukacji międzykulturowej przyczynia się do zmiany postrzegania g/Głuchych właśnie w kategoriach odrębnej grupy kulturowej, a nie tylko „osób z niepełnosprawnością”. DeafSpace promuje uznanie języka migowego i wizualno-przestrzennego stylu życia jako wartości w edukacji międzykulturowej. Projektowanie przestrzeni i doświadczeń edukacyjnych zgodnie z tą koncepcją pozwala g/Głuchym i osobom słyszącym współdzielić wiedzę. DeafSpace wspiera empatię i zrozumienie różnorodnych sposobów percepcji, umożliwiając słyszącym poznanie sposobu postrzegania i organizowania świata przez osoby g/Głuche.

Bibliografia

- Bauman H., 2010, *DeafSpace design guidelines*, vol. 1, working draft, Waszyngton, Gallaudet University, <https://pinelandsalliance.org/wp-content/uploads/2023/09/Gallaudet-University-DeafSpace-Design-Guidelines.pdf> [dostęp: 15.03.2025].
- Bauman H.D.L., Murray J.J., eds., 2014, *Deaf gain: Raising the stakes for human diversity*, forew. A. Solomon, afterw. T. Skutnabb-Kangas, Minnesota, University of Minnesota.
- Bhabha H.K., 2010, *Miejsca kultury*, tłum. T. Dobrgoszcz, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bourdieu P., 2022, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia*, tłum. P. Biłos, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Choldziński A., 2011, *Architektura współczesna i muzea*, w: D. Folga-Januszewska, B. Gutowski, red., *Ekonomia muzeum. Materiały polsko-brytyjskiej konferencji naukowej*. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, 25 listopada 2010, Muzeum Pałac w Wilanowie, 26 listopada 2010, Kraków, Universitas, s. 67–68.
- Eckert R.C., 2010, *Toward a theory of Deaf ethnoscience: Deafnicity – D/deaf (hóma-emon, homóglosson, homóthreskon)*, „Journal of Deaf Studies and Deaf Education”, vol. 15, no. 4, s. 317–333, <https://doi.org/10.1093/deafed/enq022>.
- Groce N.E., 1985, *Everyone here spoke sign language: Hereditary Deafness of Martha's Vineyard*, Cambridge, Harvard University Press.
- Hall E.T., 1987, *Bezgłosny język*, tłum. R. Zimand, A. Skarbińska, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Hall E.T., 2001, *Ukryty wymiar*, tłum. T. Hołówka, wyd. 2, Warszawa, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza.
- Holcomb T.K., 2023, *Introduction to Deaf culture*, 2nd ed., New York, Oxford University Press.
- Kusters A., 2009, *Deaf utopias? Reviewing the sociocultural literature on the world's „Martha's Vineyard situations”*, „Journal of Deaf Studies and Deaf Education”, vol. 15, no. 1, s. 3–16, <http://doi.org/10.1093/deafed/enp026>.
- Kusters A., Friedner M., 2015, *Deaf-same and difference in international Deaf spaces and encounters*, in: M. Friedner, A. Kusters, *It's a small world: International Deaf spaces and encounters*, Washington, Gallaudet University Press, s. ix–xxx.
- Ladd P., 2003, *Understanding Deaf culture: In search of Deafhood*, Bristol, Multilingual Matters.
- Lane H., 1996, *Maska dobroczynności. Deprecjacja społeczności głuchych*, tłum. T. Gałkowski, J. Kobosko, Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Lane H., Pillard R.C., Hedberg U., 2011, *The people of the eye: Deaf ethnicity and ancestry*, New York, Oxford University Press.
- Rathmann C., Mann W., Morgan G., 2007, *Narrative structure and narrative development in Deaf children*, „Deafness & Education International”, vol. 9, no. 4, s. 187–196, <https://doi.org/10.1179/146431507790559932>.
- Robinson O., 2018, *Replacing the colonial and postcolonial theoretical frameworks in Deaf studies: An organic approach to deafening disciplinary research*, wy-

stąpienie na Deaf History International Conference, Waszyngton, archiwum Uniwersytetu Gallaudeta.

The signing ecosystem, s.a., Gallaudet University, <https://gallaudet.edu/signing-ecosystem/> [dostęp: 7.01.2025].

Simon N., 2010, *Participatory museum*, Santa Cruz, Museum 2.0, <https://participatorymuseum.org> [dostęp: 7.01.2025].

Stanosz D., 2024, *Kosmos Gutenberga i galaktyka Gallaudeta – obserwacja praktyk językowych na przykładzie projektu naukowo-edukacyjno-wystawienniczego „Głusza” w Muzeum Śląskim*, „Muzealnictwo”, nr 65, s. 86–95. <https://doi.org/10.69500/m.24>.

Tomaszewski P., Wieczorek R., Moroń E., 2018, *Audyzm a opresja społeczna*, w: J. Kowalska, R. Dziurla, K. Bargiel-Matusiewicz, red., *Kultura a zdrowie i niepełnosprawność*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 161–189.

Zdrowska M., 2019, *Kultura Głuchych – kultura oporu. Rozwój amerykańskiej Kultury Głuchych i konsekwencje jej implementacji w Polsce*, „Przegląd Kulturoznawczy”, nr 3 (41), s. 287–313, <https://doi.org/10.4467/20843860PK.19.016.11599>.

.....

Dagmara Iga Stanosz – kustoszka w Muzeum Śląskim, doktorantka Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (doktorat wdrożeniowy), członkini Polskiego Komitetu Narodowego Międzynarodowej Rady Muzeów ICOM oraz Europejskiego Stowarzyszenia Antropologów Społecznych EASA, prezeska Fundacji Antropologii Komunikacji „Ingraft”. Jej zainteresowania badawcze dotyczą relacji między przestrzenią, językiem a percepcją ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień inkluzywności we współczesnym muzealnictwie, medycznego i kulturowego modelu niesprawności w kontekście antropologii sensorycznej, kultury g/Głuchych i DeafSpace. Współautorka i redaktorka publikacji *Teatralium. Malarstwo, literatura, teatr* (2014), *Głusza* (2022), *Praktyki otwartości* (2025), autorka artykułów naukowych zamieszczanych m.in. w czasopismach „Parecja”, „Muzealnictwo” czy „Formy.xyz” oraz publikacji w ramach prac projektowych Erasmus+ „Inclusive Museums” i „Sign Language International Potential”.

.....